

Др Милена М. Полојац, редовни професор
Универзитет у Београду
Правни факултет у Београду
polojac@ius.bg.ac.rs

АКВИЛИЈЕВ ЗАКОН У СРПСКОВИЗАНТИЈСКИМ КОМПИЛАЦИЈАМА*

Сажетак: Чувени римски Аквилејев закон о штетности је и у средњовековној Србији остао истража, додуше веома скромно. Рецирано је само два односно три текста: један крајак рескрипциј из Јустинијановог Кодекса који се односи на уморство стоке главу, С.3.35.5, и два параграфа из Јустинијанових Дијекста о палевини, D.9.2.30.3 (Paulus libro 22 ad edictum), D.9.2.49.1 (Ulpianus libro nono disputationum). Реципција је ишла посредством византијских компилација (Еклога, Прохирон, Синтазма Мајије Власара). Одакле су фрагменти преузети у српско-византијске компилације: Законправило Светиога Саве – Закон градски, Скраћену Синтазму Мајије Власара и у Закон цара Константина Јустинијана. Обим и начин реципције разликује се у сва три српско-византијска јавна извора. За све наведене компилације карактеристични су особине који указују на вулгаризацију јавне традиције из Јустинијановог времена: вађење појединих текстова из дошатакњег контекста, ново компиловање и систематизовање, скраћивање и поједностављивање изостављањем јавне теорије. Ауторка све ове особине покреће примерима из извора. Истиче да у историјској правној литератури није указано на присуство Аквилејевог закона у српском средњовековном праву. Сврха чланка је да подстакне научнике да предузму даља истраживања.

Кључне речи: Аквилејев закон, Реципција, Римско-византијско право, Српско-византијско право.

1. УВОД

Историјскоправна литература која се односи на српски средњи век веома је богата по обиму и квалитету. Ипак, један сегмент остао је чини се

* Рад се објављује у оквиру стратешког пројекта Правног факултета Универзитета у Београду „Идентитетски преображај Србије” за 2019. годину.

занемарен. Нико не негира да реципирано византијско право у Србији има свој почетни извор у класичном римском праву сачуваном пре свега у Јустинијановој кодификацији. Та чињеница се не доводи у питање. Међутим, остала су истраживања која се односе на начин, обим и путеве рецепције римског права у византијско, а затим у српско средњовековно право.¹ Продубљена истраживања појединачних института заснована на изворима, почевши од римских текстова, преко византијских превода и прерада до коначне рецепције у српско средњовековно право, бацила би више светла на природу ове рецепције. Као илустративан пример може послужити чувени римски закон из периода ране републике, *lex Aquilia de damno*, који је присутан у српском средњовековном праву у веома скромном обиму.

2. О АКВИЛИЈЕВОМ ЗАКОНУ

Аквилејев закон о штети (*lex Aquilia de damno*) сматра се најважнијим римским законом приватног права након Закона XII таблица због својих реформаторских особина везаних за имовинске деликте и штету. То је најпознатији пример једног римског закона из периода ране републике захваљујући чињеници што је приближно дословно цитиран у каснијим изворима, посебно у Гајевим Институцијама и у Јустинијановој кодификацији – Дигестама и Институцијама.² Ипак, интересантно је да се не зна поуздано у којим је све правцима и у којем опсегу дотадашње право деликата реформисано његовим доношењем. Аквилејев закон је несумњиво архаичан по многим својим особинама: по техници, структури и обиму. Норме су формулисане без употребе апстрактних појмова, стручне терминологије или израза с правнотехничким значењем. Ово је видљиво већ по првим речима закона: „ко убије роба или робињу или четвороножну животињу која се убраја у стоку...“ Ипак, сам закон је означио напредак у односу на претходно законодавство јер се, посебно у трећем поглављу, појављују речи општијег значења, *res* и *damnum*. Такође, фиксне казне замењене су флексибилном законском

¹ На ово указује Срђан Шаркић. Он својим радовима попуњава празнину у српској правној науци. Примера ради наводимо неке од радова: Срђан Шаркић, „Особености рецепције грчко-римског права у средњовековној Србији (допринос Александра Васиљевича Соловјева), 125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева (ур. Зоран С. Мирковић, Нина Кршљанин). Београд 2016, 103-110; „Одредбе римског права о миразу у средњовековном српском праву“, *Зборник Мајнице српске за класичне студије*, 8/2006, 185-191; Појам тестаментa у римском, византијском и српском средовековном праву, Трећа југословенска конференција византолога, Београд-Крушевац 2002, 85-90.

² Прво поглавље: *Gaius*, D. 9.2.2pr-1; Друго поглавље: *Gaius*, *Inst.*. 3, 215; *Треће поглавље: Ulp. D.9.2.27.5; Gaius, Inst.3.218.*

композицијом која се приближава компензацији штете.³ Неколико векова након његовог доношења, Аквилијев закон је постао предметом коментара претора и римских правника, посебно у 1. и 2. веку. Римски правници коментарисали су сваку појединачну реч Аквилијевог закона. Материјал који пружа титулус Јустинијанових Дигеста *Ad legem Aquilianam (D.9.2)* може послужити као репрезентативна илустрација и најбољи пример вештине правничке интерпретације. Сачувано је 57 фрагмената, често веома дугачких с великим бројем параграфа, чији су аутори римски правници из различитих епоха, почевши од позне републике до касног принципата. Из главног титулуса Дигеста имамо непосредно или посредно увид у ставове бројних римских класичних јуриспрудената о питањима везаним за тумачење Аквилијевог закона.⁴ Посебно место припада Улпијану. Такође је велик број фрагмената преузет од Паула. Бројни су фрагменти и изван главног титулуса Дигеста, а једна глава Јустинијановог Кодекса као и наслов Институција посвећена је Аквилијевом закону.

Богата класична правна литература сачувана пре свега у Јустинијановим Дигестама углавном је казуистичка и најчешће је била у уској вези с давањем савета (*respondere*) и правних мишљења странкама и односила се на неки конкретан правни проблем. Али су правници показали и завидан степен имагинације, измишљајући најразличитије случајеве везане за имовинску штету који су више или мање замисливи у реалном животу.

Развој класичне јуриспруденције ишао је даље у смеру стварања правне науке тако што се из казуистичког материјала најпре стварала правна терминологија, затим дефиниције и регуле, и коначно правне установе уз прве покушаје њихове систематизације. Тако је створен приватни деликт цивилног права *damnum iniuria datum* који је своје место нашао у оквиру деликтних облигација, а на супрот јавним деликтима (*crimina, delicta publica*).

Улога Аквилијевог закона у правној историји која следи почевши од глосатора била је изузетно важна за стварање грађанскоправне догматике. Закон и његова тумачења сачувана у Јустинијановој кодификацији били су у средишту дуготрајног, компликованог интелектуалног процеса апстракције, генерализације, концептуализације, систематизације у којем је учествовао велик број актера: пре свега правника и филозофа. Он је у коначници довео до интересантног и епохалног обрта на подручју права деликата. Римска подела на јавне и приватне деликте међу којима су постојале разлике, али и низ сличности, замењена је строгом поделом на кривична дела јавног права и генералну клаузулу о накнади штете у оквиру облигационог права. При-

³ Milena Poloјас, *Akvilijev zakon i pravna kultura*, Beograd 2015, 21 и даље.

⁴ Марко Јуније Брут, Квинт Муције Сцевола, Алфен, Офилије, Лабеон, Мела, Масурије Сабин, Прокул, Приск, Пегаз, Вивијан, Целз, Јаволен, Нерације, Јулијан, Помпоније, Марцел, Гај, Улпијан, Паул.

писује се чувеном Хугу Гроцију да је он први пут формулисао ошту норму о штети насталој деликтом и њеној накнади. Паралелно с овим теоријским радом, у пракси се примењивала аквилејанска тужба на судовима, што је познато као феномен рецепције, при чему су све више одбациване њене античке специфичности.

У средњовековним византијско-српским компилацијама рецепирано је свега два односно три фрагмента од богате античке баштине везане за Аквилејев закон. Начин рецепције показује назадовање и вулгаризацију у односу на правну традицију сачувану у Јустинијановој кодификацији. Овде може бити разматрана само нормативна рецепција јер, нажалост, нема података о томе да ли су се, у којем обиму и на који начин ове норме примењивале у пракси.

3. ФРАГМЕНТИ КОЈИ СУ БИЛИ ПРЕДМЕТ РЕЦЕПЦИЈЕ

3. 1. Уморство стоке глађу

Иако Аквилејев закон на првом месту санкционише убиство робова а затим, у трећем поглављу, и њихово рањавање, а римски правници живописно коментаришу ове случајеве, о томе нема ни помена у српском средњовековном праву. Нешто је другачији случај с убиством стоке. Од многобројних и веома инвентивних случајева уморства и рањавања четвороножне стоке и других животиња о којима су расправљали римски јуриспруденти, рецепиран је само један специфичан случај уморства стоке изгладњивањем.

За Гаја је индиректно уморство затварањем туђег роба или животиње без хране дидактички пример за увођење преторске *actio utilis*, зато што смрт није наступила *corpore suo* – деловањем починиоца властитим телом.⁵ За Нерација је то, међутим, случај у којем се користи *actio in factum*.⁶ Овај и слични случајеви представљали су основ за дистинкцију између *occidere* (убити) и *mortis causam praestare* (проузроковати смрт).

У рескрипту из царске канцеларије Диоклецијана и Максимијана уврштеном у Јустинијанов Кодекс дат је одговор једном сељаку да у случају када је противправно затворена и глађу усмрћена његова стока, може користити директну тужбу из Аквилејевог закона на двоструку вредност уморене стоке – *actio legis Aquiliae in duplum*. Право садржано у Јустинијановом Ко-

⁵ *Gaius, Inst*, 3.219. *Ceterum etiam placuit ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit, ideoque alio modo damno dato utiles actiones dantur, uelut si quis alienum hominem aut pecudem incluserit et fame necauerit, aut iumentum tam uehementer egerit, ut rumperetur;....*

⁶ *D.9.2.9.2. Si quis hominem fame necauerit, in factum actione teneri Neratius ait.* Овај текст, додуше, говори само о убиству роба глађу, али се аналогijом може применити и на стоку.

дексу више је било коришћено почетком средњег века од Дигеста, јер је било ближе тадашњим правним схватањима.⁷

C.3.35.5 *Imperatores Diocletianus, Maximianus. De pecoribus tuis, quae per iniuriam inclusa fame necata sunt vel interfecta, legis Aquiliae actione in duplum agere potes.* * DIOCL. ET MAXIM. AA. ET CC. CLAUDIO. * <A 293 D. XV K. NOV. AA. CONSS.> (Што се тиче твоје стоке, која је противправно затворена и уморена глађу или убијена, можеш подићи тужбу из Аквилијевог закона на двоструки износ).

Рескрипт се односи на случај затварања и уморства стоке глађу, али је додатком *vel interfecta* он проширен на све остале облике убиства стоке. У литератури се овај додатак сматра посткласичном интервенцијом.⁸ Уочљиво је одступање од класичног режима аквилијанске тужбе, јер се одобрава директна тужба уместо *actio utilis* или *in factum*. Осим тога, санкција је на двоструку вредност, а не на највећу вредност у протеклих годину дана како је прописано у првом поглављу закона. Овакав став правника из царске канцеларије може се објаснити утицајем нових посткласичних схватања.⁹

3.2. Случајеви паљевине

3.2.1. Паулус и паљење корова на сеоском имању

D.9.2.30.3 (*Paulus libro 22 ad edictum*): *In hac quoque actione, quae ex hoc capitulo oritur, dolus et culpa punitur: ideoque si quis in stipulam suam vel spinam comburendae eius causa ignem immiserit et ulterius evagatus et progressus ignis alienam segetem vel vineam laeserit, requiramus, num imperitia eius aut negligentia id accidit. Nam si die ventoso id fecit, culpa reus est (nam et qui occasionem praestat, damnum fecisse videtur): in eodem crimine est et qui non observavit, ne ignis longius procederet. At si omnia quae oportuit observavit vel subita vis venti longius ignem produxit, caret culpa.* (По овој дакле тужби, која се подиже на основу овог поглавља [тј. трећег поглавља], кажњавају се умишљај и нехат: и зато ако неко у своју стрњику, или свој трњак, подметне пожар да би га спалио, и даљим ширењем и напредовањем пожар оштети туђе усеве или виноград, постављамо питање да ли се то догодило због његовог незнања или немара? Јер уколико то чини по ветровитом дану, одговоран је због немара [јер и ко нешто ради у невреме, сматра се да је изазвао штету]: у истом

⁷ Alan Watson, *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*, the University of Georgia Press, Athens and London 1993², 63; такође у преводу на српски Алан Вотсон, *Правни трансплан-ти – њихов уједностављени праву* (с енглеског превела Силва Митровић), Београд 2000, 98.

⁸ Giovanni Rotondi, „Teorie postclassiche sull’actio legis Aquiliae“, *Scritti giuridici*, II, Milano 1922, 430.

⁹ Аквилијанска тужба почиње да се сматра тужбом на двоструку вредност увек, а не само онда када тужени пориче одговорност. *Ibid.*, 419.

је преступу и онај који није надгледао да се пожар не шири даље. А ако је водио рачуна о свему што је било потребно, па изненадни налет ветра учини да се пожар прошири, нема нехата).

Овај Паулов текст настао је у контексту тумачења трећег поглавља Аквилејевог закона који санкционише остале случајеве штете изузев убиства робова и стоке. Штета може наступити паљењем (*urere*). Паулус узима за пример реалан случај из живота земљорадника – паљење корова при обављању пољских радова. Ако се, међутим, ватра прошири и запали суседове усеве и тако му причини штету, централно питање које поставља правник Паулус је питање кривице, јер је законска реч *iniuria* у контексту Аквилејевог закона све чешће тумачена као кривица (*culpa*).¹⁰ У овом тексту спомињу се готово сви облици кривице: зла намера (*dolus*), непажња (*culpa*), незнање (*imperitia*), немар (*negligentia*), кривица која се састоји у чињењу – ако се коров пали по ветровитом дану, или у нечињењу – ако онај који је запалио ватру није надгледао да се пожар не прошири даље. Ако је ветар био изненадан и непредвидив нема кривице (*sivis venti longius ignem produxit, caret culpa*). Тужени није одговоран за случај (*casus*). Реченица изражена у виду правног правила која ће бити касније много коришћена, *qui occasionem praestat, damnum fecisse videtur*, сматра се каснијим уметком.

Овај текст био је чест предмет коментара почевши од глосатора све до модерног доба. Послужио је као основ за елаборацију кривице и њених облика; *culpa levissima*¹¹, *culpa in vigilando*, *culpa in faciendo*, *culpa in omittendo*.¹²

У оквиру расправе о Аквилејевом закону у Дигестама постоје и други случајеви паљевине, али су они комплекснији чињенично и правно. Инсти-

¹⁰ Свакако од времена Гаја: *Gaius, Inst.*, 3.211: *Iniuria autem occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id accident*. Тако је деликт *damnum iniuria datum* постао *damnum culpa datum*.

¹¹ *D. 9.2.44pr (Ulpianus libro 42 ad Sabinum): In lege Aquilia et levissima culpa venit*.

¹² За глосаторе *culpa levissima* претпоставља активну радњу, не и пропуштање. *Culpa levissima in omittendo* не доводи до одговорности за штету. Тиме се *ius commune* удаљило од ставова класичног римског права. С друге стране, морални теолози заступају другачији став. Један од представника школе природног права из Саламанке, фламански морални теолог Леонард Лесије, не прави разлику између чињења и пропуштања чиме се супротставља доминантној доктрини. Такође, позивајући се на Паулов текст из коментара Аквилејевог закона, каже да се на суду савести (*forum internum, forum conscientiae*) не одговара ако је штета настала услед највлажег нехата (*culpa levissima*) и починилац није дужан да компензује штету (*restitutio*). *Leonardus Lessius, De iustitia et iure, lib. 2. cap. 7. dubit. 6. num. 23*. Његов став по којем нема разлике између чињења и нечињења прихватиће касније Хуго Гроције (*De iure belli ac pacis*, 2.17.1, *Maleficium hic appellamus culpam omnem, sive in faciendo, sive in non faciendo...*) Тако се школа природног права вратила на став класичног римског права и укинула разлику између *culpa in faciendo* и *non faciendo*. Чувени јуснатуралиста Кристијан Томазијус, позивајући се на почетак Паулусовог текста, примећује да ако је Аквилеје имао намеру да казни починиоца због зле намере, онда је нејасно зашто код кажњавања остаје и кад је штета причињена из нехата, чак и кад је он најлакши. Аквилејев закон у овоме одступа од природног права. *Larva legis Aquiliae*, § 19. М. Полојас, 209 и даље.

тути попут ноксалног изручења робова, тужби из разлога корисности или на основу чињеница специфично су римски, за разлику од Пауловог случаја који је универзално разумљив и примењив.¹³

3.2.2. Целз и рушење суседних зграда ради заустављања пожара

Улпијан преноси мишљење Целза у следећем случају:

D.9.2.49.1 (*Ulpianus libro nono disputationum*): *Quod dicitur damnum iniuria datum Aquilia persequi, sic erit accipiendum, ut videatur damnum iniuria datum, quod cum damno iniuriam attulerit: nisi magna vi cogente fuerit factum, ut Celsus scribit circa eum, qui incendii arcendi gratia vicinas aedes intercidit: nam hic scribit cessare legis Aquiliae actionem: iusto enim metu ductus, ne ad se ignis perveniret, vicinas aedes intercidit: et sive pervenit ignis sive ante extinctus est, existimat legis Aquiliae actionem cessare.* (Превод: Када се каже да се на основу Аквилијевог закона потражује штета која је нанета противправно, треба схватити да је штета учињена противправно, ако је учињена противправном радњом, изузев у случају када је то учињено у стању велике нужде, као што би било, како пише Целз, онда када неко, у настојању да заустави пожар, поруши суседне зграде, јер, он пише, овде се не може подићи тужба из Аквилијевог закона, с обзиром на то да је оправдано вођен страхом да се ватра не прошири на његове ствари порушио суседне зграде, па било да пламен дође до његових (зграда) или буде пре угашен, Целз сматра да се не може подићи *actio legis Aquiliae*).

У случају када је избио пожар, Примус је порушио куће својих суседа у оправданом страху да ће ватра доспети до његове куће. Штета (*damnum*) није настала противправно (*iniuria*),¹⁴ него у крајњој нужди због чега починилац неће одговарати по Аквилијевом закону. За Целза је пресудна процена ситуације према субјективном критеријуму. Он гледа на овај случај из перспективе лица чија кућа је угрожена пожаром. Примус неће одговарати ако је његов страх био оправдан, без обзира на то да ли се у стварности ватра од пожара заиста и проширила. Целз је сматрао да је кривица неизоставан услов за аквилијанску одговорност, а у случају оправданог страха починилац

¹³ У Дигестама се може наћи случај закупца земљишта, колона, чији су робови запалили сеоско имање D.9.2.27.11: „Прокул каже, ако су закупчеви робови запалили вилу, закупца одговара или по основу закупа или по основу Аквилијевог закона, тако да закупца може да робове ноксално изручи, и ако је ствар пресуђена по основу једне тужбе, по основу друге не треба више поступати. Али ово важи уколико није било кривице закупца: друкчије је ако је имао робове штеточине, одговара за противправну штету јер је имао такве робове. Исто важи и у погледу лица који као станари живе у стамбеној згради, писао је и то мишљење је разумно“. Сличан случај износи Нерације, а преноси Улпијан, D.9.2.27.9. Специфичан случај паљења пчела изазвао је контроверзу између Прокула и Целза, D.9.2.27.12.

¹⁴ *Iniuria* у значењу *non iure*.

се не би могао сматрати кривим.¹⁵ Из Целзовог текста уочљив је недостатак обзира према имовини суседа која је жртвована. Могуће је да је правник имао у виду ситуацију у којој би кућа суседа изгорела у сваком случају. Такође, чином рушења Примус није само сачувао своју кућу, него је вероватно спречио штету већих размера, на пример ширење пожара на друге делове насеља.¹⁶ Могуће је да је из ових разлога крајња нужда схваћена необично широко. Овај текст послужио је као основ за каснију елаборацију о разлици између противправности и кривице.

3.2.3. *Случајеви паљевине који нису везани за Аквилејев закон*

Предмет рецепције византијских и српских компилатора били су и случајеви паљевине и пожара који нису у вези са применом Аквилејевог закона. Тако на пример, у књизи 47. Јустинијанових Дигеста, један се титулус односи на паљевину (пожар), рушење зграда и бродолом – *De incendio ruina naufragio rate nave expugnata*. Ова књига је, међутим, у систему Јустинијанових Дигеста веома удаљена од књиге 9. у којој су сачувани фрагменти правничких коментара везаних за Аквилејев закон. У књигама 47 и 48. Јустинијанових Дигеста, тзв. *libri terribiles*, изложено је претежно римско кривично право. Следећи фрагменти односе се на кривично дело паљевине (*incendium*). Зависно од тежине дела прописују се казне почевши од смртне казне спаљивањем, преко телесних до новчаних казни:

D. 47.9.9 *Gaius libro quarto ad legem duodecim tabularum: Qui aedes acervumve frumenti iuxta domum positum conbusserit, vincetus verberatus igni necari iubetur, si modo sciens prudensque id commiserit. Si vero casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur aut, si minus idoneus sit, levius castigatur. Appellatione autem aedium omnes species aedificii continentur.* (Неко ко запали зграду или стог жита подигнут близу куће, наређено је по Законнику дванаест таблица да буде везан и ишибан те спаљен у ватри, ако је свесно и при здравој памети то учинио, а ако је то учинио случајно, то јест из немарности, наређено је да или надокнади штету или, ако је сиромашан, буде лакше кажњен. Израз зграда односи се на било коју грађевину.)¹⁷

¹⁵ *Iniuria* у значењу *culpa*. Geoffrey MacCormack, „Aquilian Studies“, *Studia et documenta historiae iuris (SDHI)*, 41, 1975, 54-56. „One might conclude that the texts on liability of a person who pulls down another’s house in order to prevent the spread of a fire evidence a change in the interpretation of *iniuria*. Gallus and Servius hold that here is liability unless there is a justifying ius, while Celsus treats the presence of fault as a condition of liability. If one accepts this conclusion one should be careful not to apply it in too general fashion.“

¹⁶ Reinhard Zimmermann, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford University Press, New York 1996, 1002.

¹⁷ Овај текст из Гајевог коментара Закона дванаест таблица послужио је за реконструкцију таблице VIII.

D.47.9.11 *Marcianus libro 14 institutionum: Si fortuito incendium factum sit, venia indiget, nisi tam lata culpa fuit, ut luxuria aut dolo sit proxima.* (Ако је пожар узрокован случајем, дозвољава опроштај, осим ако није настао услед тешког нехата, што би било блиско пакости или злој намери.)

D.48.19.28.12. *Callistratus libro sexto de cognitionibus: Incendiarium capite puniuntur, qui ob inimicitias vel praedae causa incenderint intra oppidum: et plerumque vivi exuruntur. Qui vero casam aut villam, aliquo lenius. Nam fortuita incendia, si, cum vitari possent, per negligentiam eorum, apud quos orta sunt, damno vicinis fuerunt, civiliter exercentur (ut qui iactura adfectus est, damni disceptet) vel modice vindicaretur.* (Они који подмећу пожар казниће се смртном казном ако су због непријатељства или користољубља пожар изазвали у граду: И у начелу се живи спаљују. Они, међутим, који (спале) сеоску кућу или сеоско имање (кажњавају се) нешто лакше. Али случајни пожари, ако су могли бити избегнути, и причинили су штету суседима због немарности оних са чијег имања су потекли, утужују се путем цивилних тужби [тако што оштећени одлучује о штети], или се блаже кажњавају.)

За византијске компилаторе није било препреке да фузионишу приватне деликте и кривична дела, када се они односе на исту тему, у овом случају то је паљевина. У наредним поглављима разматра се на који су начин фрагменти из Јустинијанове кодификације реципирани у византијске, а затим у српско-византијске компилације.

4. ЕКЛОГА

Еклога је релативно кратка правна компилација Јустинијановог права настала у 8. веку у Византији. Зборник који је 726. године издао цар Лав III, родоначелник исавријскије династије, заједно са сином Константином, имао је за циљ да римско право прилагоди новим потребама Византије. То је у основи значило да се Јустинијаново право скрати и поједностави јер је у Византији постало неразумљиво због опадања културног нивоа становништва.¹⁸ Еклога је битно утицала како на потоње византијско право, тако и на право у новонасталим државама Јужних и Источних Словена. У укупно 18. наслова тј. титула ове збирке садржане су норме стварног, облигационог, породичног, наследног, кривичног и процесног права. Еклога је падом царева иконобораца формално укинута, јер се сматрало да квари Јустинијаново законодавство. Међутим, ова компилација је у пракси још дуго коришћена, пре

¹⁸ Александар Соловјев, „Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка”, *Историја словенских њрава, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, приредио и предговор написао проф. др Сима Аврамовић, Службени лист СРЈ, Класици југословенског права, Београд 1998, 100 и даље.

свега у судовима, па је њено укидање имало само политички значај. Велики број њених прописа је уврштен у касније византијске и словенске зборнике.

Реципиране одредбе из Јустинијанове кодификације које се односе на Аквилејев закон налазе се у претпоследњем седамнаестом наслову под називом „О кривичним стварима”. Ту су нашла место само два случаја: Први се односи на уморство животиње затварањем и изгладњавањем:

Еклога XVII.8: „Онај који затвара туђе животиње, па доведе до тога да угину од глади, или их на други начин убије, осуђује се да плати двоструко.“ Реципиран је рескрипт из Јустинијановог кодекса, *C.3.35.5. ad verbum*.

Други фрагмент из Еклоге санкционише паљевину:

XVII.41: „Ко због (некаквог) непријатељства или због грабежа проузрокује пожар у граду, нека се спали. Ако је свесно изван града запалио село, или поља, или кућу у пољу, нека се казни мачем. Ако неко запали стрњику или коров на својој њиви, заложи ватру, па се ватра прошири даље и запали туђе њиве или туђу лозу, судија треба да добро испита ствар, па ако је до тога дошло услед неискуства или непажње онога ко је ватру запалио, он ће надокнадити штету оштећеноме. Ако је запалио ватру у дану кад дува јак ветар или није припазио да спречи ватру да се прошири, биће кажњен као немаран и неопрезан; ако је, пак, предузео све мере опреза, па је нагло кренуо јак ветар те се пожар проширио даље, неће биће осуђен. Ако се случајно запали нечија кућа и изгоре неке од његових сопствених ствари и ватра се прошири те се запале оближње куће, неће бити одговоран будући да је пожар букнуо без његове воље.“¹⁹

Паљевина је заједнички именилац за случајеве изнете у овом члану Еклоге. Прва реченица говори о намерном подметању пожара у граду које се кажњава смртном казном спаљивања, дакле талионском казном. Исто дело, ако је учињено на селу, кажњава се такође смртном казном, условно речено блажом, јер се извршава мачем. Ове одредбе нису у вези с применом Аквилејевог закона. Сличност постоји с кривичним законодавством Закона XII таблица, (*D. 47.9.9 Gaius libro quarto ad legem duodecim tabularum*). Ипак, парафразиран је Калистратов фрагмент *D.48.19.28.12* у основи, у којем је наглашена разлика између паљевине проузроковане у граду и ван града. У трећој реченици преузет је и парафразиран Паулов фрагмент, *D.9.2.30.3*. На тај начин су одредбе кривичног законодавства спојене с приватним деликтом противправне штете – *damnum iniuria datum*. Као санкција за неискусног, немарног, неопрезног човека који пали ватру по ветровитом дану, спомиње

¹⁹ *Законски текстови старог и средњег века*, приредили Драган Николић, Александар Ђорђевић, Ниш 2013, 107; Lujo Margetić, „Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, I, Rijeka 1980, 53-78; *Jus Graecoromanum*, II, ed. J. Et P. Zepos, Scientia Aalen 1962, 2 ed., *Leges Imperatorum Isaurorum et Macedonum*, *Ἐκλογὴ Νόμων, ΠΙΤΑΟΣ ΕΠΤΑΚΑΙΔΕΚΑΤΟΣ, Ποινάλιος τῶν ἐγκληματικῶν κεφαλαίων*, μα (XVII, 41), 59.

се накнада штете која се плаћа оштећеном, али и казна у следећој реченици. Ако је до пожара дошло случајем, услед изненадног налета ветра или на неки други начин, нема одговорности. Паулов фрагмент је углавном верно пренет, али с једном важном разликом, а то је да је испуштена прва реченица оригиналног текста из Јустинијанових Дигеста у којој се помиње „тај закон” и „то поглавље” као и начелна одговорност за долус и кулпу. Фрагмент је преузет посредством Доротејевог превода Јустинијанових Дигеста на грчки језик.²⁰

Византијски компилатор је направио доследну градијацију врста паљевине с обзиром на кривицу онога који је проузроковао пожар; од најтежег облика зле намере, као што су непријатељство и користољубље, преко свесног противправног поступања, до немарности тј. нехата и на крају случаја. Тежина кривице праћена је и тежином казне, која осим тога зависи и од места где је деликт почињен. Ипак, спомињање накнаде штете и казне истовремено за немарног, неискусног, непажљивог делинквента, треба довести у везу с Аквилејевим законом, што је тешко јер се у пропису закон нигде изричито не помиње.²¹ Наиме, извесне противречности везане су за карактер аквилејанске тужбе и санкције.²² Тужба из Аквилејевог закона сматрана је мешовитом према Јустинијановим Институцијама – имала је за циљ истовремено и кажњавање и накнаду штете.²³

Византијски компилатор спојио је кривично дело паљевине, с приватним деликтом противправне штете (*damnum iniuria datum*) у чему је одступио од става класичних римских правника, али и Јустинијанове комисије која је ова дела распоредила и систематизовала у сасвим удаљене делове кодификације. Византијски компилатори су, ипак, могли наћи основ за свој поступак и у Калистратовом фрагменту из Јустинијанових Дигеста *D.48.19.28.12* у којем се начелно говори о кривичној и цивилној одговорности за паљевину.²⁴

²⁰ F. Brandsma, *Dorotheus and his Digest Translation*, Egbert Forsten, Groningen 1996, 55 и 140; Упор. *B.60.3.* схолија 16, ed. Heimbach, Lipsiae 1850, 304.

²¹ Биљана Марковић истиче да врста казне није прецизирана и износи претпоставку да је казна вероватно била новчана. Биљана Марковић, „Кривично дело паљевине у законодавству цара Стефана Душана према рукописима старије редакције”, *Историјски часопис*, књ LX, 2011, 141.

²² Делинквент плаћа највећу вредност ствари у протеклих годину односно 30 дана, како стоји у Аквилејевом закону. Римски правници су ову клаузулу тумачили у смислу накнаде штете – *id quod interest*. Детаљније у нашој најновијој литератури Samir Aličić, *Имовинска штета у римском класичном праву*, Сарајево 2017, 143 и даље. Детаљније о процени штете у чланцима S. Aličić, „Ubistvo roba, izgubljeno nasleđe i lex Aquilia“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 44, 3/2010, 485-489; S. Aličić, „Ulpijan, Celz i загађивање земљишта коровом (D.9.2.27.14)”, *Zbornik PFNS*, 44, 2/2010, 319-347.

²³ *Gai Inst.*, 4.6-9; *Just. Inst.*, 4.6.16. Али на другим местима у изворима аквилејанска тужба је означена као пенална, детаљније М. Полојас, 136-139.

²⁴ Калистрат је један од ретких правника који је написао уџбеник. Одатле је вероватно његова склоност ка систематизовању.

5. ПРОХИРОН

Године 879. цар Василије Македонац (867-886) издао је нови правни зборник – Прохирон којему је циљ био да замени исавријску Еклогу и да се врати чистом Јустинијановом праву. Међутим, разлика између та два правна зборника није велика. Нешто је измењено, а унесено је више допуна па је Прохирон обимнији од Еклоге. Он има 40 глава за разлику од Еклоге која има свега 18. Две главе Прохирона, глава 24 и 28, односе се непосредно на црквено право, док се остале главе односе на световно право, кривично и грађанско. Прохирон је у целини рецепиран у српско средњовековно право посредством Савиног Законоправила.

У претпоследњој 39. глави која се односи на казне, налазе се на неколико места чланови слични онима из Еклоге. Ипак уочавају се мање разлике у садржају, а веће у систематизацији. За разлику од Еклоге, случај намерног паљења зграде или жита у Прохирону је одвојен од Пауловог случаја немарног паљења корова на сеоском имању. Тиме се Прохирон вратио на позиције класичног римског права које је разликовало и раздвајало кривична дела од приватних деликата.

Прохирон, 39.18: *ἢ Ἐάν τις εἰδὼς οἰκήματα ἐμπρήση ἢ σωρὸν σίτου πλησίον οἰκήματος κείμενον, ἐλεγχόμενος πυρὶ παραδίδοται. εἰ δὲ ἔξω πόλεως τὸ τοιοῦτον διαπράξηται, χειροκολεῖσθω.*²⁵ (Ако неко знајући запали зграду или пласт сена постављен уз зграду, биће осуђен на спаљивање, а ако је то урадио ван града, нека му буду одсечене руке).

Почетак параграфа је у несумњивој вези са Гајевим коментаром Закона дванаест таблица, који говори о намерној паљевини зграде или стога жита уз зграду – *D. 47.9.9 Gaius libro quarto ad legem duodecim tabularum.*²⁶ У другом делу параграфа важна је подела на паљевину у граду и ван града (*D.48.19.28.12*). За паљевину ван града предвиђена је тешка телесна казна карактеристична за византијско право – одсецање руку.²⁷

У члану 39.51 преузет је случај уморства животиње глађу или на други начин – *C.3.35.5* као и у Еклоги. Делинквент се осуђује на двоструку вредност (*διπλάσιον καταδικάζεται*).

У члану 75 исте главе препознатљив је Паулов фрагмент, паљење корова на сеоском имању:

²⁵ *Procheiros Nomos*, Imperatorum Basillii, Constantini et Leonis Prochiron, ed. C. E. Zachariae (von Lingenthal), Heidelberg 1937. Поред грчког текста у овом издању даје се и латински превод: *Si quis aedificia sciens incenderit aut acervum frumenti juxta aedificium jacens, convictus igni traditur. Sin extra urbem hoc patnaverit, manu truncator.*

²⁶ Ово дело и санкција постоје и у Земљорадничком закону српске редакције у члану 61, Б. Марковић (2011), 142.

²⁷ Ова се санкција спомиње и у Земљорадничком закону српске редакције, у члану 62. за дело паљевине зграде са сеном или плевом. *Ibid.*, 143.

οέ. Εἴ τις τὴν καλὰμην τοῦ ἰδίου χωραφίου βουλόμενος καῦσαι, ἐνέβαλε κατ' αὐτοῦ πῦρ, τὸ δὲ πῦρ ἀφθεν τα ἀλλότρια κατέκαυσε χωράφια ἢ τὸν ἀλλότριον ἀμπελῶνα, δεῖ τὸν ἀκροατὴν ἐξετάζειν, καὶ εἰ μὲν ἀπειρία ἢ ραθυμία τοῦ ἀνάψαντος τὸ πῦρ ἀνῆψεν, εἰ μὴ παρεφυλαξάτο, δυνάμει τοῦ προελθεῖν τὴν φλόγα περαιτέρω, ὡς ἀμελήσας ὁ τοιοῦτος καὶ ραθυμήσας καταδικάζεται. εἰ δὲ πάντα μὲν ἐκεῖνος παρεφυλαξάτο, ἀθρόον δὲ πνεῦμα προσπεσὸν τὴν τοῦ πυρὸς φλόγα ἐπὶ τὸν βλαβέντα μετεκόμισεν, ἀνεθυνῶς ὁ τὸ πῦρ ἀνάψας διατελεῖ. (Ако неко коров на властитом пољу запали, запаљена ватра захвати туђе земљиште или туђу лозу, судија треба да истражи, и ако је због нестручности или непажње онога ко је запалио, осим ако се није побринуо да се ватра више не прошири, он ће бити осуђен због кривице и непажње. Али ако је све подузео, а ветар који се изненада појавио запаљену ватру је пренео на оштећено поље, невин је онај ко је ватру запалио).

И овде је, као и у Еклоги, изостављена прва реченица из Пауловог фрагмента Јустинијанових Дигеста, због чега се појављује исти проблем у вези са санкцијом јер се у пропису само каже да ће делинквент бити осуђен због кривице и непажње. Слично као и у случају Еклоге, овај законски текст се не може у потпуности разумети без познавања изворног прописа, а то је коментар Аквилејевог закона о штети. Рецепција је и у овом случају ишла посредством Доротејевог грчког превода у којем је изостављено помињање „тог” закона. Тиме је византијски компилатор Прохирона потпуно замео траг вези текста с Аквилејевим законом који више није био широко познат у Византији деветог века. Питање санкције је у компилацији тако остало нејасно и препуштено по свему судећи одлуци судије.

6. ЗАКОНОПРАВИЛО СВЕТОГ САВЕ

Глава 55, Закон градски, превод је византијског Прохирона.²⁸

Ако би неко намерно запалио кућу или стог жита близу дома, нека буде ишибан и спаљен, предат огњу (Рекъше хотеніемъ дома зажежетъ или врахъ жита близу дома лежещъ. обличенъ бывъ огньѣви прѣданъ боудеть.) Ако би то урадио ван града, нека му се одсеку руке (аще же внѣ града таковоє сѣтворитъ. да оуѣкоутъ емоу роуцѣ:) ма. Затворивѣи чюжде овъце или иноу которою скотинѣ. и скоудотою пише оудоривѣ. Или инако како оудоривѣ. соугоубъ оудати осоуддають се: Ако неко затвори туђе овце или неку другу стоку. И без хране их умори. Или их умори на други начин. Осуђује се да плати двоструко.

Паулусов случај спаљивања корова на њиви преведен је из Прохирона на следећи начин:

²⁸ *Крмчија Морачка*, описао и издао архимандрит Нићифор Дучић, Београд 1877, 34-134.

оє. Аще кто стьбьлнїе своѣе нивы хоте пожещи. вьложитъ вь ню огнь. пгнь же вьнмь се үюжде попалнтъ нивн. или үюжде виноградь. подсобаетъ соудїи нстезати. и аще оубо невѣждьствомъ или небрѣженїемъ вьждегшаго огньнѣж поपालено бысть. аще не съблюде слою. еже прѣити пламени на үюжда нивѣ ако не вѣргъ такоѣи и обѣлннѣ се осоудитъ се. аще же онь оубо вьса съблюде. вьнезапоу же вѣтръ припадъ огньнннн пламенъ на чюжда нивѣ, или на виноградь прѣнесе. неповнннн ксть иже огнь вьждеже:

Аще по иѣкоюмъ прилогѣю додъ неїи запалнтъ се. и оттоудоу огнь изьшьдъ прилѣжешїе доми пожежетъ неповнннн ксть иже прѣжде запалнн се:

75. Ако неко хоће да попали стрѣику у својој њиви, пали по њој ватру. Но, [деси се да] ватра букне и спали туђе њиве или туђ виноград. Судија треба да испита [случај]. И ако, дакле, из незнања или небриге онога ко је распалио ватру [то] буде спаљено, пошто се [он] није осигурао да физички спречи [ширење пожара], како је пламен прешао на туђу њиву јер [он] није бринуо и био је лењ – да се осуди. Уколико се пак он за све био побринуо, а изненада је налетео ветар и пренео буктињу на туђу њиву или виноград – није крив [тај] што је распалио ватру.

Ако се неким случајем нечија кућа запали и отуда ватра изишавши попали суседне куће – није крив [тај] коме се најпре десио пожар.²⁹

У садржају нема разлике између Законоправила и Прохирона, али је грчки изворник превођењем на српскословенски изгубио нешто од стила и јасноће, што се може приписати слабостима преводиоца који није био довољно језички и правно образован.³⁰ Начелно говорећи, преводиоци су се сусретали с бројним проблемима код превођења. Имали су тешкоћа да разумеју текст, посебно када је он био више теоријског карактера те да адекватно преведу римску и византијску правну терминологију и слично.

7. СИНТАГМА МАТИЈЕ ВЛАСТАРА

Сажеци Јустинијановог права садржани су такође у Синтагми Матије Властара, византијском номоканонском зборнику из прве половине 14. века. Грчки монах Матија Властар је као изворе за световно право користио раније

²⁹ Захваљујем др Виктору Савићу, научном сараднику Старословенског одсека Института за српски језик САНУ и доценту Филолошког факултета у Београду, на преводу овог текста.

³⁰ Стојан Новаковић, филолог по образовању, дао је лошу оцену преводиоцу Синтагме Матије Властара, али сматра да је тај превод јаснији у упоредби са Законом градским из Номоканона Светога Саве. *Матије Властара Синѣаѣмай, (азбучни зборник византијских црквених и државних закона и љавила, словенски љревод времена Душанова)*, издао Стојан Новаковић, Српска краљевска академија, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење, споменици на српском језику књига IV, Београд 1907, LXIV-LXV и LXVIII.

византијске зборнике: Еклогу, Епаногогу, Василике, Прохирон,³¹ али и сва четири дела Јустинијанове кодификације.

Грчки текст Синтагме сачуван је у више стотина преписа што сведочи о његовој изузетној популарности. На грчком језику су постојале две редакције, цариградска и охридска међу којима нема битнијих разлика. Охридска редакција послужила је као предлог за превођење на српскословенски језик за време цара Душана и била је реципирана у право средњовековне Србије. Стојан Новаковић је почетком 20. века приредио издање српскословенског превода Синтагме на основу преписа из 1453. године из манастира Крушедол који се данас чува у Музеју Српске православне цркве у Београду (бр. 45),³² а од 2013. године интегрална Синтагма је доступна и на савременом српском језику захваљујући преводу Татјане Суботин-Голубовић.³³ Данас је познато 15 рукописа српскословенске редакције интегралне Синтагме, мада

³¹ Paolo Angelini, "Estratti di Diritto Giustiniano nel di Matteo Blastares", 81 *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* (2013), 145-157.

³² Новаковићево издање Властареве Синтагме доживело је бројне критике. Новаковићу се замера најпре што није приредио одвојена издања пуне и скраћене верзије Синтагме, него је означио одељке скраћене верзије посебним истакнутим словима (*bold*). Такође, замера му се што је за основ свог издања користио каснији рукопис, а не неки од ранијих преписа као што је на пример Старији карловачки препис познат и као Пчињски препис. Коначно, истиче се и то да Новаковићево издање није критичко. Ако се изузму тешко доступни рукописи интегралне и скраћене Синтагме, за истраживаче једино остаје на располагању издање које је приредио Стојан Новаковић на почетку двадесетог века на српскословенском језику, као и превод Властареве Синтагме на савремени српски језик Татјане Суботин-Голубовић који је настао на основу Новаковићевог издања на почетку двадестпрвог века. Милена Полојац, „Аквилејев закон и средњовековно српско право: Синтагма Матије Властара”, *Идентификациски пројекат Србије, ирпозити пројекти 2018*, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд 2019 (у штампи).

³³ Матија Властар *Синтагма* (превела са српскословенског Татјана Суботин-Голубовић), САНУ, Одељење друштвених наука, Београд 2013. Преводац Татјана Суботин-Голубовић, говорећи начелно о српскословенском преводу Синтагме са грчког оригинала истиче: „Први утисак после пажљивог читања српскословенског превода Синтагме јесте да је превод неуједначеног квалитета, те смо склонили да претпоставимо да је на превођењу радило неколико преводаца. Приликом превођења овог текста на српски језик откривали смо бројне проблеме са којима су се преводиоци сусретали, те смо посматрали на који су их начин разрешавали. Понекад нису добро разумели текст, а неретко у свом лексичком фонду нису ни могли да пронађу одговарајуће еквиваленте за специфичне правне термине римског права, који су посредством византијских извора доспели и у српску средину. Но треба им одати и признање зато што су поједине делове превели одлично, при чему су добро одабрали терминима, који одговарају специфичним односима који су постојали у српском феудалном систему, показали да им је та материја блиска. Узимајући све ово у обзир, чини нам се да је Стојан Новаковић претерано строго оценио рад наших средњовековних преводаца кад је написао: 'Преводник који је израђивао превод знао је доста добро грчки и словенски, али, осим тога, могло би се казати, није знао ништа друго. Он није ни имао општег образовања, ни знања стила, нити му је на висини старање да јасно на свој језик преведе оно што је у грчком оригиналу.'" *Ibid.*, VII.

списак није коначан, с обзиром да постоје рукописне збирке у иностранству које нису истражене у довољној мери.³⁴

На основу интегралне верзије Синтагме настала је Скраћена Синтагма, српска скраћена и прерађена верзија грчког зборника, која је чинила део Душановог законодавства. У скраћену верзију укључен је мали број црквених канона општег карактера и готово све световне одредбе. Скраћена Синтагма је обима око једне трећине пуне верзије на грчком језику и садржи 94 главе. У науци углавном није спорно да је Скраћена Синтагма дело српског компилатора, нарочито с обзиром на околност да оваква верзија постоји само на српскословенском језику и да до сада није пронађен текст на грчком језику.³⁵ У науци је, међутим, још увек спорно када је ова збирка настала.³⁶ Од рукописа скраћене редакције Синтагме познато је девет преписа, а најстарији је из 15. века.³⁷

У обе верзије Синтагме, интегралној и скраћеној, извршен је другачији избор текстова у односу на раније компилације. Није реципиран случај уморства стоке глађу. Осим тога, реципирана су два параграфа везана за Аквилејев закон који се односе на паљевину, за разлику од претходних компилација у којима је реципиран само један, Паулов параграф. Ови текстови, спојени су у једну целину с фрагментима из књиге 47 и 48. Јустинијанових Дигеста који се односе на кривично дело паљевине, али нешто другачијим поступком него у старијим зборницима.

Паљевини је у интегралној верзији посвећено једно поглавље, Е-7. Скраћена Синтагма, Е-4, незнатно се разликује у односу на интегралну верзију.

О паљевини:

Закони

„Ако неко, желећи да попали стрњиште своје њиве, запали ватру, па ватра, пребацивши се, запали и туђу њиву или туђи виноград, судија треба да суди. И ако се ово догодило због небриге или неискуства онога који је палио ватру, или ако није из све снаге бранио да се пламен не прошири, биће осуђен због небриге и немара. Ако ли је из све снаге покушавао да спречи, па је изненада дунуо ветар и пренео пламен огња на пострадалог, није крив онај што је палио ватру.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Матије Властара Синџаџмаи* (издао С. Новаковић), XI.

³⁶ Стојан Новаковић је изнео тезу да је она настала за време деспота Стефана Лазарвића између 1402. и 1427. године, а највероватније око 1413. године, у време ревизије текста Душановог законика, *Матије Властара Синџаџмаи*, XXXIX. Мишљење које је раније изнео Флорински да је Скраћена Синтагма настала током превођења пуног текста Синтагме, а најкасније до државног сабора 1349. године, прихвата касније и Сергије Троицки. Матија Властар *Синџаџма* (прев. Т. Суботин-Голубовић), XIV-XV.

³⁷ *Ibid.*, XVII.

Ако се неким случајем запали нечија кућа, па се огањ пренесе на околину и запали је, ни за шта се не окривљује онај код кога се прво запалило. Пожар који се случајно догодио опрашта се.

Ако је неко намерно запалио кућу или стог пшенице, да се спали, пошто претходно буде шибан.

Ко је на превару спалио нечију кућу да се казни смртном казном.

Ако неко, пошто је избио пожар, да би сачувао своју кућу, поруши суседну, не важи Аквилије, то јест надокнада штете, било да је ватра стигла (до куће), било да је претходно угашена.”

Сличан поступак рецепције присутан је у Еклоги, Прохирону односно Закону градском. Међутим, за разлику од старијих византијских зборника, сада се случајеви паљевине нормирају од лакших ка тежим облицима.³⁸

На првом месту, препознатљив је Паулусов фрагмент о спаљивању стрњишта на њиви (D.9.2.30.3). ГИЇБЯ Э, 0 палежи. Закони. Аште кто стрњиште своєє нивы хоте пожешти вьожн вь не огнь, огнь же и диндо то прѣддиноувь тоуждеє пожежетъ нивы, или тоужди виноградъ, подобаєть соудѣн истезати; и аште оубо по небрѣженѣи или ненскоуствѣ вьспалившаго огнь се вьсть, или не брани вьсею снаоу еже не динотти напрѣдъ пламеню, ако небрѣгъ сицевы о ме радивь осоуждаєть се; аште ли вьсачьскы огнь браниль ксть, вьнезапоу же вѣтръ припадъ, огна пламень на врѣжден'наго прѣнесе, неповн'нъ иже огнь вьспаливѣн ксть.³⁹

Случајна паљевина која се прошири на околину није кажњива тј. опрашта се.⁴⁰

Затим следи одредба о намерној паљевини куће или стога пшенице уз казну шибања, па спаљивања починиоца. Иже храминоу или стогъ пшенице пожегъ вь вѣдѣни, вниєн вьвь прѣвѣкє, огньємъ сьжизаєть се. Препознатљив је Гајев текст из 47. књиге Дигеста.⁴¹

Следи норма које нема у ранијим зборницима. Реч је о спаљивању нечије куће на превару која се кажњава смртном казном. Може се разумети као нека врста разраде најтежих, квалификованих облика паљевине. Иже по лоукав'ствоу попаливъ домъ нѣѣн, глав'нѣ тодидъ ксть. Ова норма постоји само у интегралној верзији Синтагме.

Последња одредба је најинтересантнија. Реч је о случају рушења суседних кућа због страха од пожара. Целз овај случај узима као пример за крајњу нужду, због чега нема противправности односно кривице, па тиме ни одговорности по Аквилијевом закону. Матија Властар није реципирао текст у целини. Изоставио је уводни део фрагмента који садржи објашњење о разлозима за искључење одговорности и прешао на конкретан случај:

³⁸ Б. Марковић (2011), 143.

³⁹ *Матије Властара Синѣаѣмай* (издао С. Новаковић), 262.

⁴⁰ *D.47.9.11*; Proheiros Nomos XXXIX, 76.

⁴¹ *D.47.9.9*.

Иште кто запаленію выѣшоу за еже съхранити свои домъ, разоритъ соусѣдѣнн, праздноукѣтъ ѡкоуліе, рекъше тѣштета любо огнь достиже любо прѣдоугашень бысть.

Очигледно је да ситуацију описану у Целзовом случају није лако схватити на правилан начин уколико се не сагледа у контексту Аквилејевог закона о штети. Починилац није одговоран за штету јер је она причињена *iure*, с обзиром на то да је, услед крајње нужде, искључена инјурија.⁴²

То је једини случај да се у српско-византијској компиликацији изричито спомиње Аквилејев закон: „не важи Аквилеје, то јест штета” – праздноукѣтъ ѡкоуліе, рекъше тѣштета.

Овај случај није реципиран у Еклогу и Прохирон односно Законоправило. Матији Властару су извор могле бити Василике⁴³, али и Јустинијанова Дигеста⁴⁴.

Сматрамо да превод није коректан и треба да гласи: „не важи Аквилеје, то јест штета” (праздноукѣтъ ѡкоуліе, рекъше тѣштета) или слободније: „не важи Аквилејев закон о штети”. Наиме, *lex Aquilia de damno* је пун назив римског закона и компилатор је то хтео на истакне. Нигде се не спомиње накнада штете. Разликовање штете и накнаде штете је важно за разумевање Аквилејевог закона и еволуције у његовом тумачењу и примени.

Реч ѡкоуліе налази се у малом латинском речнику стручних правних термина који су непреведени ушли у византијски номоканонски зборник, а затим, и у његову српску верзију. Сматра се да речник представља целину са Синтагмом јер се налази у већини преписа интегралног текста Синтагме.⁴⁵

8. ЗАКОН ЦАРА КОНСТАНТИНА ЈУСТИНИЈАНА

У проширеном Јустинијановом закону који чини део Душановог законодавства, сада названом по најважнијим византијским царевима Константину и Јустинијану, налазе се одредбе о паљевини. Њихово је порекло у Синтагми Матије Властара. Одредбе се наводе према рукопису Борђошких из 18. века.⁴⁶

⁴² Зато изгледа да Биљана Марковић није добро схватила смисао ове одредбе када каже следеће: „Починилац се нашао у тешким околностима – он сам је већ претрпео велику штету, очигледно се законском регулативом његова одговорност ограничава само на процењену вредност учињене штете, па се, доследно, одређује плаћање одштете, без обзира на то да ли је ватра стигла до суседне куће или није.” Б. Марковић (2011), 145.

⁴³ *B.60.20.*

⁴⁴ *D.9.2.49.1*

⁴⁵ Матија Властар *Синѡаѣма* (прев. Т. Суботин-Голубовић), XIX.

⁴⁶ Рукопис нове редакције који припада подгрупи северних рукописа, око 1703-1710. Биљана Марковић, *Јустинијанов закон, средњовековна византијско-српска ѡравна компиликација*, Београд 2007, 122-123.

Ћл. 47: „Ако ко стрњиште на својој њиви запали и прошири се огањ и попали туђе ствари, то свакако да се истражи. Потребно је да судија испита, (па) ако (се то) због небриге (десило), или онај који је запалио огањ није спречавао да се прошири, тај се осуђује.

Ако ли свом снагом спречава да се (огањ) прошири и наиђе ветар и огањ пређе (на туђе имање) и спали коме што, да се не осуди онај који је запалио (огањ).

Ако ли (је) огањ остао притајен, па се у ноћи распали и нешто некеме запали да плати онај који је запалио огањ двоструку (вредност) онога што је изгорело.

Ћл. 48: Ако се коме дом запали одатле изађе огањ и спали било коју ствар или кућу, тај (коме се кућа запалила) ништа није крив и не треба да се осуди онај код кога се прво запалило”.

Текст закона указује на блиску везу с Властаревом Синтагмом, али је у односу на изворник знатно скраћен. Изостављен је Целзов случај рушења зграде суседа због страха од пожара, а Аквилијев закон се овде више не спомиње.

9. ЗАКЉУЧАК

Аквилијев закон о штети (*lex Aquilia de damno*) је важан како за римско право тако и за европску правну традицију. И у средњовековној Србији оставио је трага, додуше веома скромног. Реципирано је само два односно три текста: један кратак рескрипт из Јустинијановог Кодекса који се односи на уморство стокe глађу, *C.3.35.5*, и два параграфа из Јустинијанових Дигеста о паљевини, *D.9.2.30.3 (Paulus libro 22 ad edictum)*, *D.9.2.49.1 (Ulpianus libro nono disputationum)*. Рецепција је ишла посредним путем. Горе наведени фрагменти најпре су уврштени у византијске компилације (Еклога, Прохирон, Синтагма Матије Властара). Одатле су преузети у српско-византијске компилације: Законоправило Светога Саве – Закон градски, Скраћену Синтагму Матије Властара и у Закон цара Константина Јустинијана. Обим и начин рецепције разликују се у сва три српско-византијска правна извора.

Међутим, за све горенаведене компилације карактеристични су поступци који указују на вулгаризацију правне традиције из Јустинијановог времена: вађење појединих текстова из дотадашњег контекста, ново компиловање и систематизовање, скраћивање и поједностављивање уз изостављање садржаја уопштеног, теоријског карактера.

Тако су, на пример, параграфи који се односе на имовинску штету насталу паљењем који су у Јустинијановим Дигестама били у оквиру титулуса о Аквилијевом закону (*D.9.2*), сада извучени из свог контекста и спојени с

фрагментима који се односе на кривична дела паљевине из књиге 47 и 48. Дигеста (*D.47.9.9 Gaius libro quarto ad legem duodecim tabularum, D.47.9.11 Marcianus libro 14 institutionum, D.48.19.28.12. Callistratus libro sexto de cognitionibus*). Тако се изгубила разлика између приватних деликата и кривичних дела карактеристична за римско право.

Такође, текстови о паљевини из титулуса *Ad legem Aquiliam* Јустинијанових Дигеста преведени су на грчки језик у скраћеном облику, а затим на српскословенски. Изостављени су уводни делови који имају теоријски карактер, а преведен је и реципиран само онај део текста који се односи на конкретан случај. Тако је из Пауловог параграфа (*D.9.2.30.3*) изостављена реченица која указује на контекст Аквилијевог закона, а она начелно говори о одговорности за долус и кулпу. Сличан, још драстичнији поступак скраћивања, препознатљив је и код параграфа *D.9.2.49.1* који је уврштен у Синтагму Матије Властара. Компилятор је изоставио уводни део текста у којем се истиче да је противправност (*iniuria*) неопходан услов за примену Аквилијевог закона те да је крајња нужда разлог за искључење противправности, а тиме и одговорности за штету. Задржана је само казуистика тј. Целзов случај. Помињање чувеног правника такође је изостављено.

Иако су многи правни историчари писали о кривичном делу паљевине, било у оквиру својих великих систематских дела било у чланцима појединачно, нико није скренуо пажњу на присуство Аквилијевог закона о штети у средњовековном српском праву, нити се осврнуо на начин рецепције узимајући у обзир све њене фазе од изворног римског текста, преко византијске прераде до коначне српске рецепције. Из овог примера је видљиво колико је простора остављено истраживачима да детаљније, институт по институт, истраже питања која се односе на присуство и рецепцију римског права у средњовековној Србији.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Iustiniani Digesta* (recognovit Theodorus Mommsen/retractavit Paulus Krueger), *Corpus Iuris Civilis*, vol. I (D.9.2. *Ad legem Aquiliam*, D.47.9. *De incendio ruina naufragio rate nave expugnata*, D.48.19. *De poenis*). <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/10.3.2019>.
- Codex Iustinianus* (recognovit et retractavit Paulus Krueger), *Corpus Iuris Civilis*, vol. II, (3.35. *De lege Aquilia*), <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/10.3.2019>.
- Gai Institutionum commentarii quattuor*, ed. E. Seckel & B. Kuebler, Leipzig, 1938, <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/10.3.2019>.
- Giovanni Rotondi, „Teorie postclassiche sull’actio legis Aquiliae“, *Scritti giuridici*, II, Milano 1922, 411-464.

- Geoffrey MacCormack, „Aquilian Studies“, *Studia et documenta historiae iuris (SDHI)*, 41, 1975, 1-78.
- Reinhard Zimmermann, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford University Press, New York 1996, 953-1049.
- Milena Polojac, *Akvilijev zakon i pravna kultura*, Beograd 2015.
- Samir Aličić, *Imovinska šteta u rimskom klasičnom pravu*, Sarajevo 2017.
- F. Brandsma, *Dorotheus and his Digest Translation*, Egbert Forsten, Groningen 1996.
- Lujo Margetić, „Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, I, Rijeka 1980, 53-78.
- Jus Graecoromanum*, II, (Leges Imperatorum Isaurorum et Macedonum, Ἐκλογὴ Νόμων), ed. J. Et P. Zepos, Scientia Aalen 1962.
- Procheiros Nomos*, Imperatorum Basilii, Constantini et Leonis Prochiron, ed. C. E. Zachariae (von Lingenthal), Heidelberg 1937.
- Basilicorum libri LX*, ed. C. G. E. Heimbach, Lipsiae 1850.
- Александар Соловјев, *Историја словенских љрава, Законодавство Сџефана Душана цара Срба и Грка* (приредио и предговор написао проф. др Сима Аврамовић), Службени лист СРЈ, Класици југословенског права, Београд 1998.
- Срђан Шаркић, „Особености рецепције грчко-римског права у средњовековној Србији (допринос Александра Василевича Соловјева)“, *125 година од рођења Александра Василевича Соловјева* (ур. Зоран С. Мирковић, Нина Кршљанин), Београд 2016, 103-110.
- Законски џексџови сџароџ и средњеџ века*, приредили Драган Николић, Александар Ђорђевић, Ниш 2013.
- Биљана Марковић, „Кривично дело паљевине у законодавству цара Стефана Душана према рукописима старије редакције“, *Историјски часопис*, књ LX, 2011, 139-151.
- Крмчија Морачка*, Опис рукописа.- Фотијеви предговори.- Градски закон, описао и издао архимандрит Нићифор Дучић, Београд 1877.
- Маџије Власџара Синџаџмаџ*, (азбучни зборник византијских црквених и државних закона и љравила, словенски љревод времена Душанова), издао Стојан Новаковић, Српска краљевска академија, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење, споменици на српском језику књига IV, Београд 1907.
- Paolo Angelini, “Estratti di Diritto Giustiniano nel di Matteo Blastares“, 81 *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* (2013), 145-157.
- Матија Властар *Синџаџма* (са српскословенског језика превела Татјана Суботин-Голубовић), САНУ, Одељење друштвених наука, Београд 2013.
- Биљана Марковић, *Јусџинијанов закон, средњовековна византијско-српска љравна комџилација*, Београд 2007.
- Алан Вотсон, *Правни љрансилантии – љрисџуџ уџоредном љраву* (с енглеског превела Силва Митровић), Београд 2000.

Milena M. Polojac, Ph.D., Full Professor
University of Belgrade
Faculty of Law Belgrade
polojac@ius.bg.ac.rs

Lex Aquilia in Medieval Serbian Law

Abstract: *The author, studying the reception of Roman law in medieval Serbia, examines the case of famous lex Aquilia. First, Roman legal sources were analysed, then their transformation through Byzantine law and finally their reception in the Serbian medieval law.*

Lex Aquilia and its interpretation by Roman iurists is present in the medieval Serbian law in the very modest way. It is reduced down to only two or three fragments respectively, from the Justinian's Codex and the Digest title 9.2. Ad legem Aquilianam. The fragments are concerned with the cases of damage caused by killing pecora C.3.35.5 and by burning – urere: D.9.2.30.3 (Paulus libro 22 ad edictum), D.9.2.49.1 (Ulpianus libro nono disputationum). The above mentioned fragments first found their place in the Byzantine compilations (Ekloga, Proheiros Nomos, and the Syntagm of Matthew Blastares). Then they became part of the Serbo-Byzantine compilations: the Nomocanon of Saint Sava (ca. 1219), chapter 55 called City-statute (translation of Proheiros Nomos), the Syntagm of Matthew Blastares (14. century) translated into Serbo-Slavonic language (E-7). The abridged version of the Syntagm of Matthew Blastares (E-4) was made in medieval Serbia by reducing ecclesiastical law and preserving civil and criminal provisions. The compilation entitled Constantine Justinian's Law is based mainly on the Syntagm of Matthew Blastares.

The way of reception shows decay and vulgarisation of the Justinianic tradition. For example, above mentioned texts were associated with criminal law and merged with the fragments from the Digest' book 47, title 9 (De incendio ruina naufragio rate nave expugnata), and the cases of incendium – D.47.9.9 Gaius libro quarto ad legem duodecim tabularum, D.47.9.11 Marcianus libro 14 institutionum. The fragments of Roman iurists were abridged by dropping out all teoretical issues. Only pure casuistry is preserved.

Keywords: *Lex Aquilia. – Reception.- Byzantine compilations.- Serbo-Byzantine compilations.*

Датум пријема рада: 18.03.2019.